AUDITORSKÉ SLUŽBY V ČESKÉ REPUBLICE POHLEDEM ANALÝZY TRŽNÍ KONCENTRACE (SE ZAMĚŘENÍM NA AUDITORY SUBJEKTŮ VEŘEJNÉHO ZÁJMU)

DOI: 10.18267/j.polek.1106

Michal Šindelář, Libuše Müllerová*

Abstract

Market Concentration of Audit Services in the Czech Republic: Empirical Evidence (Focusing on Auditors of Public Interest Entities)

The aim of this paper is to analyze the market concentration of audit services in the Czech Republic and compare its results with the international research. The analysis is based on transparency reports for years 2011–2014. Auditors that in the reporting period carried out the statutory audit at some public interest entity are required to compile and publish the transparency report. Among other information, auditors are required to specify their total turnover split into turnover of audit fees and turnover of non-audit fees. Globally recognized Herfindahl-Hirschman index is selected as an appropriate analytical tool. Herfindahl-Hirschman index is complemented by indicators of market share (Current ratios) and the Lorenz curve which graphically displays the unequal distribution of the turnover on the market of audit services. These data show that in the period under investigation the firms forming Big4 obtained about 85% of audit fees. In the year 2014 the Big4 firms occupied 80% of total fees and 84% of audit fees. As a major player on the Czech market of audit services can be regarded two firms – Ernst & Young (EY) in the area of total fees and KPMG in the area of audit fees. The analysis clearly indicates a high level of market concentration of audit services in the Czech Republic. The high level of market concentration has its impacts on the audit quality and leads Authorities in the US and in the EU to the tightening of audit regulation.

Keywords: audit fees, non-audit fees, market share, concentration of audit market, auditor´s independence, audit quality

JEL Codes: M42

Úvod

Po pádu amerického energetického gigantu Enron v lednu 2002 se do hledáčku americké vlády dostal trh auditorských služeb. Při vyšetřování vyšlo najevo, že společnost Enron zaplatila v roce 2000 auditorské společnosti Arthur Andersen 25 milionů dolarů za auditorské služby a 27 milionů dolarů za ostatní služby (daňové poradenství a jiné účetní a ekonomické poradenství). Někteří z autorů (Healy a Palepu, 2003) tvrdí, že možnost ztráty odměny za ostatní služby vedla společnost Arthur Andersen ke schvalování agresivní či přímo podvodné účetní politiky společnosti Enron. Jedním z problémů trhu

* **Michal Šindelář, Libuše Müllerová** (michal.sindelar@vse.cz, libuse.mullerova@vse.cz), Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví.

Článek vznikl s podporou projektu Interní grantové agentury VŠE č. F1/33/2015 – *Empirická racionalizace zásadních změn v evropské auditorské legislativě z pohledu auditorské profese v ČR* (se zaměřením na vzdělávání v oblasti auditu, kvalitu auditu a problematiku oligopolu na auditorském trhu).

auditorských služeb, kterým se po těchto skandálech začaly americké a evropské regulatorní orgány zabývat, se jevilo riziko ohrožení nezávislosti auditorů kvůli současnému poskytování jak auditorských, tak neauditorských (dále jen „ostatních“) služeb a s tím související problematika koncentrace auditorského trhu.

Z hlediska ekonomické teorie může audit plnit různé funkce (Hayes *et al*., 2015), z nichž je nejvíce zdůrazňována jeho role v rámci vztahů zastoupení. Uzavřené kontrakty vytvářejí u jednotlivých smluvních stran různé podněty k oportunistickému jednání. Typickým příkladem konfliktu zájmů je vztah manažerů a vlastníků při odděleném řízení a vlastnictví společností (Fama a Jensen, 1983). Mezi oběma stranami existuje informační asymetrie v neprospěch vlastníků, což utváří u manažerů pohnutky, aby jednali ve svůj prospěch právě na úkor vlastníků. Morální hazard má tak za následek snížení celkové tržní hodnoty firmy. Vlastníci tedy stojí před otázkou, jakým způsobem sladit své zájmy se zájmy manažerů. Jednou z možností je nastavení systému odměňování (Lambert, 2001), při kterém se manažeři spolupodílejí na produktu (zisku, růstu hodnoty podniku). Další variantou je vynaložení monitorovacích nákladů, např. formou ověření účetní závěrky nezávislou osobou. Řešení konfliktu zájmů ve vztazích zastoupení může mít ovšem i endogenní řešení. Jensen a Meckling (1976) dokazují, že za předpokladu racionálního formování očekávání jsou náklady spojené s oportunistickým jednáním neseny výhradně tou stranou, která se chová oportunisticky. Proto podnět pro nezávislé ověření účetní závěrky nemusí vycházet jenom od vlastníků z důvodu monitorování, nýbrž i od manažerů, kteří se vynaložením vázacích nákladů snaží maximalizovat tržní hodnotu firmy a výši dostupné odměny, na které se budou podílet. Existence nákladů zastoupení a snaha o jejich minimalizaci tak vytváří poptávku po ověřovacích (auditorských) službách nezávislým subjektem. Schopnost auditu poskytovat užitečný produkt snižující náklady oportunistického chování managementu závisí na auditorově nezávislosti, tj. na pravdivém oznámení porušení smluvních ujednání mezi vlastníky a manažery (Watts a Zimmerman, 1983).

Přestože Watts a Zimmerman (1981) poskytují na základě historického přehledu důkazy, že institut auditu se začal prosazovat na individuální dobrovolné bázi a nikoliv v důsledku zavedení regulace, současná situace je (u dotčených podniků) charakteristická právě preferencí přístupu na bázi veřejné regulace. Veřejná regulace na jedné straně snižuje explicitní náklady na uzavírání smluv (Leuz, 2010), na druhou stranu znemožňuje individuální nastavení smluvních podmínek (Ray, 2011). „Jednotný přístup pro všechny“ umožňuje ospravedlňovat špatnou praxi právě z důvodu vyhovění regulatorním požadavkům, aniž by podniky čelily sankcím, které by jim hrozily v případě neregulovaného prostředí (Myddelton, 2004). Samotná regulace tak může být zdrojem „tržního“ selhání, které je spojené s náklady oportunistického chování. V případě auditu se jedná například o oligopolizaci odvětví (Pong, 1999). Oligopolní struktura u podniků nabízejících auditorské služby má vliv na možnosti výběru auditorské společnosti a znevýhodňuje tak zákazníky ze strany firem. Současně s tím ale může být ohrožena nezávislost auditora, jestliže určitý zákazník generuje významnou část jeho příjmů (výnosů). Z uvedeného důvodu se regulatorní orgány zajímají o ukazatele míry koncentrace, které mohou naznačovat nezdravý vývoj na trhu auditorských služeb a které mohou sloužit jako základ pro případná korekční opatření za účelem zvýšení nezávislosti auditorů.

V České republice je auditorská činnost regulována zákonem o auditorech (zákon č. 93/2009 Sb.), do kterého je implementována směrnice Evropského parlamentu a Rady

2006/43/ES (Evropská komise, 2006). Snahou směrnice je mimo jiné minimalizovat negativní dopady oligopolní struktury, která byla v mezinárodních výzkumech (Beattie *et al*., 2003, US-GAO, 2003, nebo Bigus a Zimmermann, 2008) v zemích s rozvinutějším a celosvětově významnějším kapitálovým trhem potvrzena.

Cílem článku je analyzovat koncentraci na trhu auditorských služeb v České republice a porovnat získané výsledky s mezinárodním výzkumem. Česká republika přebírá legislativu Evropské unie, která se snaží reagovat na situaci ve vyspělých tržních ekonomikách jako Německo, Velká Británie či Francie. Smyslem článku je ověřit, zda český auditorský trh splňuje kritéria oligopolní struktury a lze na něj aplikovat požadavky evropské legislativy. Za stěžejní rok je považován rok 2014, který je porovnáván s mezinárodními výzkumy. Dále článek zkoumá vývoj koncentrace auditorského trhu za období od roku 2011 do roku 2014. Článek je strukturován následovně. Po úvodu, který vymezuje motivaci a hlavní cíl článku, následuje analýza mezinárodního výzkumu, na základě které jsou formulovány výzkumné hypotézy. Další část předkládá data, která jsou pro výzkum použita, a statistické nástroje, kterými je měřena tržní koncentrace. Na tuto část navazuje samotná analýza auditorského trhu v České republice. Nejprve je analyzován tržní podíl v roce 2014, jeho vývoj v letech 2011–2014 a následně jsou tržní podíly jednotlivých auditorských společností porovnány s mezinárodním výzkumem. Následně je analyzována samotná tržní koncentrace nejprve také pro rok 2014, poté je zkoumán její vývoj v letech 2011–2014 a nakonec je tržní koncentrace na auditorském trhu v České republice porovnána s tržní koncentrací vybraných zemí. Závěr článku shrnuje důležitá zjištění a předkládá možnosti dalšího výzkumu v této oblasti.

1. Přehled literatury a odvození výzkumných hypotéz

Koncentrace na trhu auditorských služeb je v mezinárodním kontextu poměrně často zkoumaným problémem, nicméně v České republice nebyl výzkum se zaměřením na tuto oblast dosud proveden. Zmínku o analýze trhu auditorských služeb v České republice uvádí Heβ a Stefani (2012), kteří analyzují auditorské a jiné služby poskytované vybraným 14 společnostem, které jsou kótovány na Burze cenných papírů Praha. Marten a Schultze (1998) shrnují měření koncentrace na trhu auditorských služeb v různých zemích (Velká Británie, Německo, Dánsko, Nizozemsko a Španělsko) v období, kdy společnosti neměly povinnost uvádět odměny auditorům ve svých účetních závěrkách. Současný výzkum považuje za nejvhodnější měřítko koncentrace na trhu auditorských služeb celkové odměny auditorovi, které společnosti musí uvádět ve svých závěrkách v členění na auditorské a ostatní služby.

Beattie *et al*. (2003) uvádí analýzu koncentrace trhu auditorských služeb u společností kótovaných na burze ve Velké Británii v době, kdy došlo k fúzi společnosti Arthur Andersen se společností Ernst &Young (EY). Dochází k závěru, že 96 % trhu je ovládáno 4 společnostmi (Big4 – KPMG, PricewaterhouseCoopers (PwC), Deloitte, EY), přičemž nejsilnější z nich (PwC) dosahuje tržního podílu 37 %. Ve stejném období byla ve Spojených státech amerických provedena velmi podrobná analýza trhu auditorských služeb (US-GAO, 2003). Jako jeden z důvodů vysoké koncentrace trhu jsou v této studii uvedeny značně vysoké bariéry pro vstup auditorů na trh kótovaných společností. Vzhledem k odlišným základním stavebním kamenům účetního výkaznictví v anglosaských zemích je potřeba zhodnotit výzkum v oblasti koncentrace na trhu auditorských služeb i v rámci kontinentální Evropy. Situaci u německých společností kótovaných na akciových

trzích DAX30, MDAX, SDAX, TecDAX a GEX analyzují Bigus a Zimmermann (2008). Dochází k závěru, že 87 % odměn za audit a 90 % celkových odměn připadne společnostem tvořící Big4. Další výzkum v oblasti koncentrace na trhu auditorských služeb byl proveden například ve Švýcarsku (Stefani, 2006) nebo Dánsku (Thinggaard a Kiertzner, 2004). Dánský výzkum ovšem zkoumá jednotlivé determinanty auditorských odměn pomocí regresní analýzy a koncentrace trhu je zde analyzována hypotézou existence vyšších cen v případě auditu společnostmi Big4.

Ve všech uvedených případech výzkum dochází k závěrům, které potvrzují, že existuje koncentrace na trhu auditorských služeb. To může být způsobeno skutečností, že auditorský trh splňuje předpoklady pro vznik oligopolní struktury z mikroekonomického hlediska. Těmito předpoklady jsou bariéry vstupu do odvětví, relativně malý počet společností a homogenní produkt (Baumol a Willig, 1981). Pong (1999) dodává, že vyšší koncentrace trhu auditorských služeb, znamenající oligopolní strukturu na straně nabídky, může potenciálně vést ke snížení možnosti výběru auditorské společnosti na straně zákazníků, k eskalaci střetu zájmů či ke zlepšení postavení auditorských společností při vyjednávání o ceně. Trh auditorských služeb u společností patřících k subjektům veřejného zájmu[1] v České republice tyto předpoklady splňuje, což nás vede k hypotéze:

> H1: Očekáváme vyšší koncentraci na trhu auditorských služeb v České republice v roce 2014 měřenou pomocí Herfindahl-Hirschmanova indexu (HHI) vycházející ze skutečně přijatých odměn auditorskými společnostmi v porovnání s hodnotami HHI používanými organizacemi Evropské unie a Spojených států amerických.

Výše zmíněný výzkum (např. Bigus a Zimmernann, 2008, Beattie *et al.,* 2003, US-GAO, 2003) dochází též k závěrům, že významný tržní podíl si drží společnosti tvořící Big4. Tento závěr lze doložit například skutečností, že tyto společnosti působí celosvětově a auditované společnosti tvořící koncern zahrnující společnosti z více států, mají ve většině případů stejnou auditorskou společnost, kterou určuje pro celý koncern mateřská společnost, což mimo jiné ovlivňuje jak odměnu za provedený audit, tak kvalitu provedeného auditu (Carson *et al*., 2014).

> H2: Očekáváme tržní podíl společností tvořících Big4 v České republice v roce 2014 vyšší než 65 %, které představují hranici pro pásmo vysoké tržní koncentrace.

Etický kodex vydaný mezinárodní federací účetních (International Federation of Accountants – IFAC), přijatý Komorou auditorů České republiky (KAČR, 2011), uvádí jako jednu z možných hrozeb ohrožení nezávislosti auditora hrozbu prověrky po sobě samém, která představuje situaci, kdy auditor poskytne účetní poradenství klientovi, u kterého následně provádí audit. Další hrozbou pro auditorskou společnost je situace, kdy výrok auditora není v souladu se zájmy managementu auditované společnosti. Toto riziko je tím silnější, čím více může management společnosti ovlivnit volbu auditorské společnosti. Ta může následně přijít nejen o kontrakt na provádění auditu, ale i o smlouvu na poskytování ostatních služeb. Ačkoliv představují ostatní odměny auditorských společností riziko ohrožení nezávislosti auditora, lze očekávat, že jejich vývoj bude podobný hodnotám v oblasti auditorských služeb.

1 Definice subjektů veřejného zájmu byla do konce roku 2015 obsažena v § 2a zákona č. 93/2009 Sb., o auditorech a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Od roku 2016 je definice těchto subjektů uvedena v § 1a zákona č. 563/1991 Sb., o účetnictví, ve znění pozdějších předpisů.

H3: Vlivem vyšší koncentrace v oblasti odměn za auditorské služby očekáváme vyšší koncentraci i v případě odměn za ostatní služby.

Ačkoliv se ostatní auditorské firmy snaží ucházet o získání auditorských zakázek v oblasti velkých společností, společnosti Big4 mohou v krátkodobém horizontu uspět vytěsněním ostatních společností z těchto zakázek nasazením nižší ceny zakázky (Bigus a Zimmermann, 2008). Celkově s uvážením výše zmíněných charakteristik auditorského trhu v mezinárodním měřítku a vzhledem k tomu, že za poslední 4 roky nedošlo k významné akvizici v rámci auditorských společností, formulujeme následující hypotézu.

H4: Očekáváme, že tržní podíl společností Big4 v letech 2011–2014 bude mírně růst.

2. Data

Mezinárodní výzkum vychází v drtivé většině případů z analýzy odměn vyplacených auditorským společnostem uvedených v účetních závěrkách kótovaných společností (Bigus a Zimmermann, 2008 a Thinggaard a Kiertzner, 2004). V České republice představuje komplikaci malý počet společností kótovaných na burze. Předkládaná analýza proto vychází z údajů získaných z veřejně dostupných zpráv o průhlednosti jednotlivých auditorských společností, které mezi lety 2011–2014 prováděly audit u subjektu veřejného zájmu. Vzhledem ke skutečnosti, že Komora auditorů České republiky, Rada pro veřejný dohled nad auditem ani jiná instituce nedisponuje seznamem auditorů subjektů veřejného zájmu, byla data získána analýzou internetových stránek auditorských společností.

Auditor subjektu veřejného zájmu je povinen sestavit a zveřejnit zprávu o průhlednosti (Evropská komise, 2006 a § 43 zákona č. 93/2009 Sb.), ve které uvede finanční informace takového rázu, ze kterých lze určit jeho postavení na trhu auditorských služeb. Auditorské společnosti uvádí výši svého obratu v členění na odměny za auditorské služby a ostatní služby. Ve zprávě o průhlednosti uvádí společnosti obrat získaný ze všech provedených auditů a všech poskytnutých ostatních služeb, nikoliv pouze odměny získané auditem subjektu veřejného zájmu, což umožňuje z hlediska rozsahu testovaného vzorku srovnání výsledků s mezinárodním výzkumem. V mezinárodním výzkumu čerpá údaje přímo od auditorských společností americká studie US-GAO (2003).

Další komplikaci představuje skutečnost, že jednotlivé auditorské společnosti si podrobnost členění informací ve zprávě o průhlednosti vykládají odlišně. Částečně to může být způsobeno i nedokonalým překladem a implementací směrnice č. 2006/43/ES (Evropská komise, 2006). Domníváme se, že cílem této směrnice bylo vyčlenit zvlášť odměny za statutární audit, odměny za jiné ověřovací zakázky, odměny za daňové poradenství a odměny za další služby. Auditorské společnosti v České republice ovšem často slučují odměny za statutární audit s odměnami za jiné ověřovací zakázky do jedné položky[2]. V článku je proto myšlen odměnou za auditorské služby součet obou skupin. Tato skutečnost komplikuje mezinárodní srovnání, neboť mezinárodní výzkum je založen na analýze odměn za statutární audit. Proto je nutné při hodnocení mezinárodního srovnání mít tuto skutečnost na paměti. Srovnání s mezinárodním výzkumem je ovšem na místě pro získání základní představy, jaká je struktura českého auditorského trhu v porovnání se zahraničím.

2 Toto spojené vykazování je dle našeho názoru podporováno také skutečností, že auditorské společnosti platí Komoře auditorů České republiky pohyblivou část příspěvku dohromady za audit účetních závěrek a dalších ověřovacích zakázek (KAČR, 2012).

Tabulka 1 | Skladba obratu z odměn auditorům v letech 2011–2014, odměny v mil. Kč

rok = 2014, n* = 41	Celkové odměny	Auditorské služby	Ostatní služby
Střední hodnota	85,37	70,01	15,37
Chyba střední hodnoty	32,97	28,35	5,37
Medián	9,87	6,50	2,37
Minimum	0,47	0,07	0,00
Maximum	867,97	709,00	190,69
Podíl na celkovém obratu (v %)		82,00	18,00
rok = 2013, n* = 36	**Celkové odměny**	**Auditorské služby**	**Ostatní služby**
Střední hodnota	90,55	78,48	12,07
Chyba střední hodnoty	36,46	32,26	4,57
Medián	7,99	6,31	1,62
Minimum	0,04	0,04	0,00
Maximum	808,83	715,00	140,08
Podíl na celkovém obratu (v %)		86,67	13,33
rok = 2012, n* = 34	**Celkové odměny**	**Auditorské služby**	**Ostatní služby**
Střední hodnota	96,85	82,10	14,75
Chyba střední hodnoty	39,54	34,40	5,30
Medián	9,60	6,30	3,10
Minimum	0,37	0,00	0,00
Maximum	856,00	756,00	135,73
Podíl na celkovém obratu (v %)		84,77	15,23
rok = 2011, n* = 34	**Celkové odměny**	**Auditorské služby**	**Ostatní služby**
Střední hodnota	103,72	88,27	15,45
Chyba střední hodnoty	40,70	35,28	6,29
Medián	11,67	7,49	2,99
Minimum	0,09	0,00	0,00
Maximum	898,65	716,00	197,69
Podíl na celkovém obratu (v %)		85,10	14,90

* n = počet analyzovaných auditorských společností

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností

Tabulka 1 obsahuje popisnou statistiku analyzovaného vzorku pro jednotlivé roky. Vyplývá z ní, že podíl odměn za auditorské služby zůstává v jednotlivých letech konstantní přibližně kolem 85 %. V porovnání se zahraničím je tento poměr vyšší a to z toho důvodu, že společnosti ve zprávách o průhlednosti uvádí údaje za auditorskou společnost (například za společnost KPMG Česká republika Audit, s. r. o.), která poskytuje klientovi auditorské služby, ale již ve zprávě nejsou uvedeny odměny vyplacené za vedení účetnictví například společností KPMG Advisory, s. r. o., protože se již nejedná o odměny vyplacené auditorovi, ačkoliv patří obě společnosti do jedné skupiny. Dále z tabulky vyplývá, že odměny auditorům se pohybují zhruba od 40 tis. Kč, což může představovat odměnu malému subjektu veřejného zájmu, do 756 milionů Kč v roce 2012. Také průměrný příjem za audit mezi lety 2011–2014 klesá z více než 88 milionů Kč na 70 milionů Kč. Tento vývoj je patrný u všech odměn auditorských firem, kromě neauditorských odměn za rok 2014, kdy došlo k jejich mírnému růstu. Již významný rozdíl ve výši průměrné hodnoty odměn a jejich mediánu předznamenává existenci několika výrazných hráčů na auditorském trhu. Zajímavostí je, že v roce 2011 i 2012 sestavil zprávu o průhlednosti auditor, který v analyzovaném období neprovedl žádný audit, proto jsou odměny za auditorské služby nulové. Důvod v sestavení zprávy o průhlednosti spatřujeme v tom, že historicky tuto zprávu sestavoval nebo ji sestavil zcela dobrovolně.

Tabulka 2 | Analyzovaná část auditorského trhu v České republice v jednotlivých letech, odměny v tis. Kč

	2011	2012	2013	2014
Analyzované auditorské odměny	3 001 197	2 791 257	2 825 234	2 870 299
Celkové auditorské odměny	3 931 026	3 955 778	3 963 333	3 985 333
Podíl (v %)	76,35	70,56	71,28	72,02

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností, KAČR (2014)

3. Metodologie

V literatuře se pro měření koncentrace používají různé analytické nástroje, z nichž nejpoužívanější jsou koeficienty koncentrace (CR(g) – koeficient koncentrace) a Herfindahl-Hirschmanův index (HHI). Tyto dva nástroje jsou doplněny Lorenzovou křivkou (L), která graficky zobrazuje nerovnoměrné rozložení odměn na trhu auditorských služeb.

Tabulka 3 | Interpretace koeficientu koncentrace

Koeficient koncentrace	Nízká tržní koncentrace	Střední tržní koncentrace	Vysoká tržní koncentrace
pro 3 největší společnosti	CR(3) < 10 %	10 % < CR(3) < 25 %	25 % < CR(3)
pro 4 největší společnosti	35 % < CR(4) < 50 %	50 % < CR(4) < 65 %	65 % < CR(4)

Zdroj: Bigus a Zimmermann (2008)

Koeficient koncentrace [CR(g)] slouží k měření koncentrace na trhu tím způsobem, že udává podíl mezi vybranou veličinou g-největších firem a celkovým součtem vybrané veličiny v daném odvětví. Článek aplikuje koeficient koncentrace tak, jak je používán v mezinárodním výzkumu (Bigus a Zimmermann, 2008, US-GAO, 2003, Beattie *et al.*, 2003). V literatuře se udává koeficient koncentrace pro nejrůznější počet společností. Tento výzkum bude nejvíce pracovat s hodnotami koeficientu koncentrace pro tři a čtyři největší společnosti. Interpretace tohoto ukazatele je zobrazena v tabulce 3.

Druhým použitým analytickým nástrojem je Herfindahl-Hirschmanův index, který představuje nástroj na měření koncentrace trhu vycházející z komplexnějšího pohledu na trh než koeficient koncentrace. Na rozdíl od koeficientu koncentrace bere v potaz tržní podíly všech společností působících na relevantním trhu. Je velmi často používán pro měření účinků fúzí na tržní koncentraci jak v Evropské unii, tak ve Spojených státech amerických. Pro účely našeho výzkumu tržní koncentrace poslouží Herfindahl-Hirschman index velmi dobře, protože svými vlastnosti dokáže zhodnotit, zda koncentrace na trhu auditorských služeb existuje nebo ne. V analýze je aplikován na základě své obecné platnosti a je používán v souladu s mezinárodním výzkumem (Bigus a Zimmermann, 2008, Beattie *et al.,* 2003). Způsob interpretace HHI ve vztahu k měření koncentrace na trhu je uveden v tabulce 4 a je rozdílný pro Evropskou unii a pro Spojené státy americké.

Tabulka 4 | Interpretace Herfindahl-Hirschmanova indexu

Herfindahl-Hirschmanův index	Nízká tržní koncentrace	Střední tržní koncentrace	Vysoká tržní koncentrace
EU*	HHI < 0,10	0,10 < HHI < 0,20	0,20 < HHI
US	HHI < 0,10	0,10 < HHI < 0,18	0,18 < HHI

* V Evropské unii, v kontextu hodnocení dopadů fúzí, hodnota HHI mezi 0,10 a 0,20 není vyhodnocena jako problematická, pokud v důsledku fúze vzroste hodnota ukazatele HHI o méně než 0,025, a hodnota HHI větší než 0,20 není vyhodnocena jako problematická, pokud v důsledku fúze vzroste jeho hodnota o méně než 0,015.

Zdroj: Bigus a Zimmermann (2008) a Evropská komise (2004)

4. Výsledky a diskuse

a) Tržní podíl

Nejprve zaměříme pozornost na tržní podíl největších hráčů na trhu auditorských služeb v roce 2014. Tabulka 5 zobrazuje tržní podíly a pořadí jednotlivých společností.

Společnost EY je nejsilnějším hráčem na českém trhu auditorských služeb, pokud zohledníme obrat z auditorských i ostatních služeb. Nejsilnější postavení oproti konkurenci získala tato společnost především díky vyšším příjmům z poskytování ostatních služeb. Společnosti Big4 potvrdily svoji dominanci. Mezi tyto společnosti se dokázala vklínit pouze společnost Fučík & partneři v oblasti ostatních služeb. Zaměříme-li pozornost na oblast auditorských odměn, zjistíme, že nejsilnější pozici má společnost KPMG s tržním podílem 24,70%, v těsném závěsu jsou společnosti EY a PwC s tržními podíly 23,60% a 21,39%. Následuje poslední společnost, která za ostatními společnostmi Big4 ve svém tržním podílu mírně zaostává – Deloitte s tržním podílem 13,97%. V této oblasti je také patrný největší

náskok společností Big4 nad konkurencí. V mezinárodním výzkumu nepanuje jednoznačný názor, zda měřit koncentraci na trhu auditorských služeb pomocí celkových odměn nebo odměn dosažených auditorskými službami (viz rozdílné přístupy v tabulce 7). V našem článku považujeme za vhodnější měřítko odměny za auditorské služby. Tabulka 6 zobrazuje vývoj tržních podílů jednotlivých společností mezi lety 2011–2014. Z analýzy vyplývá, že na auditorském trhu nedošlo za zkoumané období k žádným výrazným změnám. Dominanci si udržují společnosti KPMG, EY a PwC, následované společností Deloitte. Nepatrný posun lze pozorovat u společnosti KPMG, která se z tržního podílu 23,86 % v roce 2011 dostala na tržní podíl 24,70 % v roce 2014. Jak z analýzy vyplývá, tento nárůst je způsoben jednak na úkor ostatních menších auditorských společností v letech 2011–2013, jednak na úkor společnosti BDO, které v roce 2014 tržní podíl poklesl také na úkor ostatních společností. Stejně tak i rozdíl mezi společnostmi Big4 a ostatními auditorskými společnostmi zůstává kolem 9 procentních bodů.

Tabulka 5 | Tržní podíly auditorských společností dle jednotlivých kategorií v roce 2014

Kategorie	Celkový obrat (v mil. Kč)	Tržní podíl a pořadí	
Celkový obrat	3 500,29	1. EY (24,80 %) 2. KPMG (22,66 %) 3. PwC (19,31 %)	4. Deloitte (12,88 %) 5. BDO (2,67 %) 6. Ostatní (17,68 %)
Obrat z auditorských odměn	2 870,30	1. KMPG (24,70 %) 2. EY (23,60 %) 3. PwC (21,39 %)	4. Deloitte (13,97 %) 5. BDO (2,79 %) 6. Ostatní (13,55 %)
Obrat z neauditorských odměn	629,99	1. EY (30,27 %) 2. KPMG (13,33 %) 3. Fučík & partneři (10,71 %)	4. PwC (9,84 %) 5. Deloitte (7,94 %) 6. Ostatní (27,91 %)

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností

Tabulka 6 | Vývoj tržních podílů jednotlivých společností mezi lety 2011–2014

Rok	Odměny za auditorské služby (v mil. Kč)	Tržní podíl a pořadí	
2011	3 001,20	1. KPMG (23,86 %) 2. EY (23,36 %) 3. PwC (22,74 %)	4. Deloitte (13,38 %) 5. BDO (4,43 %) 6. Ostatní (12,23 %)
2012	2 791,26	1. KMPG (27,08 %) 2. EY (23,65 %) 3. PwC (22,00 %)	4. Deloitte (13,94 %) 5. BDO (4,41 %) 6. Ostatní (8,92 %)
2013	2 825,24	1. KMPG (25,31 %) 2. EY (23,67 %) 3. PwC (22,48 %)	4. Deloitte (13,66 %) 5. BDO (4,11 %) 6. Ostatní (10,77 %)
2014	2 870,30	1. KMPG (24,70 %) 2. EY (23,60 %) 3. PwC (21,39 %)	4. Deloitte (13,97 %) 5. BDO (2,79 %) 6. Ostatní (13,55 %)

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností

Pokud porovnáme hodnoty získané v České republice s německým výzkumem (Bigus a Zimmermann, 2008), zjistíme, že v Německu je hlavním hráčem společnost PwC, nicméně nejsilnější čtyři společnosti jsou také společnosti tvořící Big4. Ani porovnání s americkou studií (US-GAO, 2003) a britským výzkumem (Beattie *et al*., 2003) nepřináší překvapivé výsledky, jak zobrazuje tabulka 7. V USA je nejsilnějším hráčem společnost Deloitte a ve Velké Británii opět společnost PwC. Společnost BDO obsadila 5. místo v České republice, Německu a Velké Británii. Její ztráta v tržních podílech je ovšem na její konkurenty poměrně značná. V Americe se na páté místo dostala společnost Grant Thornton. V zahraničním výzkumu se občas spojují společnosti BDO a Grant Thornton společně se společnostmi Big4 do takzvané Big6. Ačkoliv uvedené výzkumy vycházejí ze dvou rozdílných datových základen a jsou provedeny v jiném časovém horizontu, lze na jejich základech konstatovat, že na trzích auditorských služeb se silně projevuje vliv společností Big4.

Tabulka 7 | Porovnání tržních podílů

	Datová základna	Analyzovaný rok	Tržní podíl měřený pomocí	Pořadí a tržní podíl
Naše studie	Data z českých auditorských firem	2014	Odměny za auditorské služby	1. KMPG (24,70 %) 2. EY (23,60 %) 3. PwC (21,39 %) 4. Deloitte (13,97 %) 5. BDO (2,79 %)
Bigus a Zimmermann (2008)	Účetní výkazy kótovaných společností	2008	Celkové odměny	1. PwC (46,9 %) 2. KPMG (20,0 %) 3. EY (13,0 %) 4. Deloitte (9.6 %) 5. BDO (5,5 %)
US-GAO (2003)	Data z amerických auditorských firem	2002	Celkové odměny	1. Deloitte (28,8 %) 2. EY (22,0 %) 3. PwC (20,8 %) 4. KPMG (15,6 %) 5. Grant Thornton (2,0 %)
Beattie *et al*. (2003)	Účetní výkazy kótovaných společností	2002	Odměny za auditorské služby	1. PwC (36,9 %) 2. KPMG (24,6 %) 3. Deloitte (19,2 %) 4. EY (15,6 %) 5. BDO (1,0 %)

Zdroj: zprávy o průhlednosti relevantních auditorských společností, Bigus a Zimmermann (2008), US-GAO (2003), Beattie *et al.* (2003)

b) Koncentrace na českém auditorském trhu

Po analýze jednotlivých tržních podílů obrátíme pozornost k ukazatelům samotné koncentrace na trhu auditorských služeb v České republice. Tabulka 8 zobrazuje ukazatele pro český auditorský trh v roce 2014.

Pro koeficient koncentrace [CR(3)] a [CR(4)] celkového obratu za poskytnuté služby auditorskými společnostmi i v oblasti obratu za auditorské služby platí, že vždy byla

překročena kritická hodnota, což signalizuje vysokou koncentraci na trhu. Z analýzy také vyplývá, že hodnoty pro oblast celkových odměn se příliš neliší od hodnot odměn za auditorské služby. Čtyři nejsilnější společnosti zabírají 84 % trhu auditorských služeb v České republice, což vede k potvrzení hypotézy H2. Na první pohled je relativně vysoký i podíl dvou největších společností na celkovém obratu.

Tabulka 8 | Ukazatelé koncentrace pro auditorský trh v České republice za rok 2014

	Celkové odměny	Auditorské služby	Ostatní služby
CR(2)	0,47	0,48	0,44
CR(3)	0,67	0,70	0,54
CR(4)	0,80	0,84	0,64
Herfindahl-Hirschman index	0,18	0,19	0,14

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností

Tabulka 9 | Vývoj koncentrace na auditorském trhu v České republice mezi lety 2011–2014

	2011	2012	2013	2014
CR(2)	0,47	0,51	0,49	0,48
CR(3)	0,70	0,73	0,71	0,70
CR(4)	0,83	0,87	0,85	0,84
Herfindahl-Hirschmanův index	0,18	0,20	0,19	0,19
Počet auditorských firem	34	34	36	41

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností

Do výpočtu Herfindahl-Hirschmanova indexu bylo za rok 2014 zahrnuto 41 auditorských společností. Interpretace hodnot HHI v porovnání s kritickými hodnotami není jednoznačná. V případě obratu z poskytnutých auditorských služeb lze konstatovat podle pravidel platných v USA, že na trhu auditorských služeb v České republice existuje vysoká koncentrace, protože HHI překročil kritické hodnoty, v případě celkového obratu se HHI vyrovnal kritické hodnotě. Podle pravidel přijatých Evropskou unií nedocházíme k závěru vysoké koncentrace na trhu auditorských služeb, ale docházíme k zjištění, že na auditorském trhu existuje střední koncentrace s hodnotou HHI 0,19 (resp. 0,18), která se blíží horní hranici pro střední pásmo. V případě eurounijních pravidel by pro konstatování existence koncentrace při případné fúzi mezi auditorskými společnostmi záleželo na změně hodnoty HHI před fúzí a po fúzi. Provedená analýza tedy nabízí rozdílná řešení pro hypotézu H1. Pokud budeme aplikovat americká pravidla pro Herfindahl-Hirsmanův index, můžeme potvrdit hypotézu H1, protože hodnota HHI v roce 2014 pro český auditorský trh spadá do oblasti vysoké koncentrace. Při aplikaci pravidel platných v Evropské

unii nemůžeme potvrdit hypotézu H1, neboť hodnota HHI spadá do střední a nikoliv vysoké míry koncentrace na auditorském trhu. Oblast ostatních odměn vyplacených auditorským společnostem vykazuje nejnižší koncentraci z analyzovaných veličin auditorského trhu. Dosahuje hodnoty pro oblast střední koncentrace jak z pohledu amerických, tak eurounijních pravidel. Důvod nižších hodnot koncentrace pro oblast neauditorských odměn lze spatřovat v systému fungování auditorských společností v České republice, která je vysvětlena v části 2 článku. Na základě provedené analýzy tedy můžeme vyvrátit hypotézu H3.

Tabulka 10 | Porovnání koncentrace auditorského trhu s mezinárodními výzkumy

	Naše studie	Bigus a Zimmermann (2008)	Beattie *et al.* (2003)
Datová základna	**2014 Odměny za auditorské služby**	**2005 Odměny za auditorské služby**	**2002 Odměny za auditorské služby**
CR(2)	0,48	0,66	0,62
CR(3)	0,70	–	–
CR(4)	0,84	–	–
CR(6)	0,89	0,96	0,98
HHI*	0,19	0,29	0,19[1]
Počet auditorských firem	41	175	1 168

* V tomto ukazateli vychází studie z celkových aktiv, nikoliv z odměn za auditorské služby.

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností, Bigus a Zimmermann (2008), Beattie *et al.* (2003)

Zajímavá zjištění nabízí i porovnání ukazatelů koncentrace pro oblast auditorských odměn mezi lety 2011–2014, které zobrazuje tabulka 9. Z vývoje mezi lety 2011–2014 vyplývá, že koncentrace na trhu auditorských služeb se mírně zvyšuje, což nás vede k potvrzení hypotézy H4. Vyšší tržní koncentrace na auditorském trhu v České republice byla potvrzena i v rámci jednotlivých analyzovaných let. Vzhledem k tomu, že nedošlo ve sledovaných letech k významné fúzi mezi auditorskými společnostmi, nedochází k výrazné změně tržní koncentrace. Mírný růst je podle našeho názoru způsoben přesunem zakázek od malých auditorských společností k Big4 společnostem. Tabulka 10 nabízí porovnání hodnot koncentrace na trhu auditorských služeb se studiemi provedenými v Německu a Velké Británii. Z této tabulky vyplývá, že český trh auditorských služeb vykazuje podobné hodnoty jako trhy v Německu (Bigus a Zimmermann, 2008) a Velké Británii (Beattie *et al*., 2003). V oblasti měření koncentrace pomocí koeficientu koncentrace analýza ukazuje, že český trh auditorských služeb vykazuje mírně nižší tržní koncentraci než trhy německé a britské. To může být způsobeno například skutečností, že náš výzkum vychází ze zpráv o průhlednosti, kde jsou uvedeny příjmy za všechny provedené audity, kdežto německý a britský výzkum vychází ze závěrek kótovaných

společností, kde lze, vzhledem k vyšší náročnosti a komplexnosti prováděných auditů, očekávat ještě vyšší koncentraci. Herfindahl-Hirschmanův index je v České republice v porovnání s Německem nižší a v porovnání s Velkou Británií stejný.

Graficky lze nerovnoměrné rozložení odměn za auditorské služby znázornit Lorenzovou křivkou. Obrázek 1 zobrazuje skutečnost, že 10 % společností obhospodařuje 85 % obratu z auditorských služeb. Grafické znázornění podtrhuje existenci značně nerovnoměrného rozložení auditorského trhu v České republice.

Obrázek 1 | Lorenzova křivka obratu za auditorské odměny v roce 2014

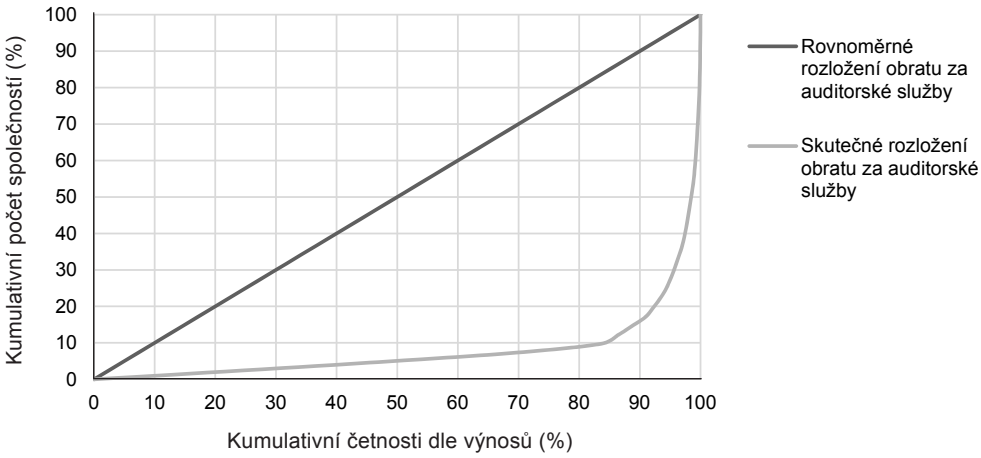

Zdroj: vlastní analýza dat ze zpráv o průhlednosti relevantních auditorských společností

Závěr

Článek analyzuje tržní koncentraci v České republice na trhu auditorských služeb a porovnává hodnoty vybraných ukazatelů s mezinárodními výzkumy, především z Německa, Velké Británie a Spojených států amerických. Jako datová základna jsou zvoleny zprávy o průhlednosti auditorských společností, ve kterých jsou tyto společnosti povinny zveřejňovat svůj celkový obrat z poskytnutých služeb v členění na odměny za auditorské služby a ostatní služby. Český trh auditorských služeb nevykazuje v porovnání s ostatními auditorskými trhy významné odchylky. Za nejdůležitější zjištění, která by mohla pomoci upozornit na problémy, které na koncentrovaném trhu v České republice vznikají, považujeme:

- za hlavního hráče na poli auditorských odměn lze označit společnost KPMG, zároveň v rámci celkových odměn, tj. součet auditorských odměn a ostatních odměn, se před společnost KPMG dostala konkurenční společnost EY,
- tržní podíl nejslabší společnosti tvořící Big4 je přibližně o 9 procentních bodů vyšší než následující auditorské společnosti,
- hodnota koeficientu koncentrace pro tři a čtyři největší společnosti je 0,70, respektive 0,84, a významně převyšuje kritické hodnoty,

- hodnota Herfindahl-Hirschmanova indexu 0,19 pro obrat za auditorské služby ukazuje na vysokou koncentraci trhu (v případě použití amerických pravidel) a blíží se kritické hodnotě pro určení vysoké koncentrace v rámci pravidel aplikovaných v Evropské unii,
- mezi lety 2011 a 2014 došlo k mírnému růstu tržní koncentrace na auditorském trhu České republiky,
- v případě mezinárodního srovnání nevykazuje auditorský trh v České republice žádné významné rozdíly v rámci analýzy jeho koncentrace.

Po uvedení nejdůležitějších závěrů považujeme za vhodné připomenout hlavní omezení, která předkládanou analýzu provázejí. První z nich lze spatřovat ve stáří zahraničních výzkumů, které jsou použity pro srovnání s údaji za Českou republiku. Ačkoliv jsou tyto zahraniční výzkumy již staršího data, obsahují relevantní informace o stavu auditorského trhu uvedených zemí, a proto jsou podle našeho názoru přiměřeně srovnatelné s vývojem auditorského trhu v České republice. Další omezení, které je třeba brát při hodnocení závěrů v úvahu, je skutečnost, že není analyzován celý auditorský trh, ale pouze jeho významná část. Toto omezení je způsobeno tím, že nikde neexistují data v potřebném členění za všechny auditorské společnosti. I při zohlednění uvedených omezení potvrzuje článek skutečnost, že trh auditorských služeb v České republice je koncentrovaný. Český auditorský trh vykazuje prvky oligopolní struktury, podobně jako to potvrzuje mezinárodní výzkum provedený ve vyspělých zemích (Německo, Velká Británie nebo Spojené státy americké). Na český auditorský trh je tedy v případě problematiky vysoké koncentrace auditorského prostředí možné použít legislativní opatření vhodná pro vyspělé státy. Existence oligopolní struktury by měla vést dohledové orgány, Komoru auditorů České republiky a Radu pro veřejný dohled nad auditem k tomu, aby věnovaly pozornost vztahu mezi kvalitou provedeného auditu v souladu s mezinárodním auditorským standardem ISQC 1[3](IFAC, 2009) a cenou za tento audit. Protože oligopolní struktura na trhu auditu představuje stále velký problém a současná právní úprava si s touto problematikou nedokáže efektivně poradit, přijala Evropská komise nové nařízení č. 537/2014 (Evropská komise, 2014 (1)) upravující statutární audit subjektů veřejného zájmu. V tomto nařízení jsou přímo vyjmenovány služby, které nebude moci statutární auditor svým klientům poskytovat. Dále bude kladen důraz na další požadavky, které budou muset auditoři subjektů veřejného zájmu zveřejnit ve zprávě o průhlednosti, a také se zavede povinná rotace auditorských společností. Právě povinné změny auditorských společností u subjektů veřejného zájmu mají být jedním z hlavních nástrojů v boji s vysokou koncentrací auditorského trhu. Dále se Evropská komise rozhodla přijmout novelizaci směrnice o statutárním auditu ročních účetních závěrek a konsolidovaných závěrek (Evropská komise, 2014 (2)). Všechny tyto změny by měly vést k omezení hrozby porušení nezávislosti auditora a tím pádem by měly napomoci eliminovat i problematiku oligopolu na trhu auditorských služeb. Regulatorní orgány na jednu stranu hledají vhodné nástroje pro boj s vysokou koncentrací auditorského trhu, na druhou stranu svými požadavky existenci oligopolní struktury napomáhají. Jedná se například o povinnost

3 Mezinárodní standard pro řízení kvality (International Standard on Quality Control 1 – ISQC 1) se zabývá odpovědností auditorské společnosti za systém řízení kvality auditů a prověrek účetních závěrek, jiných ověřovacích zakázek a souvisejících služeb. Standard je nutné chápat v souvislosti s relevantními etickými požadavky.

schválení auditora určitých subjektů veřejného zájmu Českou národní bankou. Lze očekávat, že pokud bude České národní bance předložen návrh, aby účetní závěrku a výroční zprávu ověřovala jedna ze společností Big4, bude celý proces schvalování jistě rychlejší a plynulejší než v případě jiné auditorské společnosti.

Na úplný závěr považujeme za vhodné zmínit skutečnost, že článek představuje základní pohled na auditorských trh v České republice a bude na něj navazovat další výzkum. Jedním ze směrů, kterým by se následující výzkum mohl odvíjet, je individuální analýza struktury odměn auditorů po jednotlivých klientech (například po jednotlivých subjektech veřejného zájmu) tak, jak je to typické pro mezinárodní výzkum (např. Bigus a Zimmermann, 2008, Beattie *et al*., 2003). Další směr budoucího výzkumu spatřujeme v analýze oligopolu na trhu auditorských služeb v České republice ve vztahu ke kvalitě auditu, která je ovšem sama o sobě těžko kvantifikovatelná. Článek vychází z dat auditorů subjektů veřejného zájmu, ale pro celkový obraz auditorského trhu by bylo účelné analýzu doplnit o ostatní auditory, kteří poskytují své služby pouze společnostem, které nejsou subjekty veřejného zájmu. V tomto případě lze předpokládat naopak silnou konkurenci, která může vésti k opačnému problému, kdy se například auditoři podbízejí klientům příliš nízkou cenou za své služby.

Literatura

Baumol, W. J.; Willig R. D. (1981). Fixed Costs, Sunk Costs, Entry Barriers, and Sustainability of Monopoly. *Quarterly Journal of Economics,* 96(3), 405–431, http://dx.doi.org/10.2307/1882680

Beattie, V.; Goodacre, A.; Fearnley, S. (2003). And Then There Were Four: A Study of UK Audit Market Concentration – Causes, Consequences and the Scope for Market Adjustment. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 11(3), 250–265, http://dx.doi.org/10.1108/13581980310810561

Bigus, J.; Zimmermann, R.C. (2008). Non-Audit Fees, Market Leaders and Concentration in the German Audit Market: A Descriptive Analysis. *International Journal of Auditing*, 12(3), 159–179, http://dx.doi.org/10.1111/j.1099-1123.2008.00378.x

Carson, E.; Simnett, R.; Trompeter, G. (2014). The Impact of Other Component Auditors on the Costs and Quality of Multinational Group Audits, in CAHAN, S. ed., *Proceedings of the Accounting and Finance Association of Australia and New Zealand (AFAANZ) Conference*. Auckland. New Zealand.

Evropská komise (2004). Guidelines on the Assessment of Horizontal Mergers under the Council Regulation on the Control of Concentrations between Undertakings. *Official Journal of the European Union C 031*, 47(5), 5–18. Dostupné z: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205(02)&from=EN

Evropská komise (2006). Directive on Statutory Audits of Annual Accounts and Consolidated Accounts, Amending Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC and Repealing Council Directive 84/253/EEC. *Official Journal L 157*, 49(6), 87–107. Dostupné z: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0043&from=EN

Evropská komise (2014(1)). Regulation (EU) No 537/2014 on Specific Requirements Regarding Statutory Audit of Public-Interest Entities and Repealing Commission Decision 2005/909/EC. *Official Journal L 158*, 77–112. Dostupné z: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0537&qid=1430086316932&from=EN

Evropská komise (2014(2)). Direcitve 2014/56/EU amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts. *Official Journal L 158*, 196–226. Dostupné na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014L0056&qid=1430086474798&from=EN

Fama, E. F.; Jensen, M. C. (1983). Separation of Ownership and Control. *Journal of Law and Economics,* 26(2), 301–325, http://dx.doi.org/10.1086/467037

IFAC – International Federation of Accountants (2009). *International Standard on Quality Control 1: Quality control for firms that perform audits and reviews of financial statements, and other assurance and related services engagements*. New York: International Federation of Accountants. Dostupné z: http://www.ifac.org/system/files/downloads/a007-2010-iaasb-handbook-isqc-1.pdf

Hayes, R.; Wallage, P.; Gortemaker, H. (2015). *Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing*. New Jersey: Prentice Hall. ISBN 978-0-273-76817-3.

Healy, P. M.; Palepu, K. G. (2003). The fall of Enron. *Journal of Economic Perspectives,* 17(2), 3–26, http://dx.doi.org/10.1257/089533003765888403

Heβ, B.; Stefani, U. (2012). *Audit Market Regulation and Supplier Concentration Around the World: Empirical Evidence*. University of Konstanz. Working Paper Series No. 2012-33. Dostupné z: http://www.uni-konstanz.de/FuF/wiwi/workingpaperseries/WP_Hess-Stefani_33-12.pdf

Jensen, M. C.; Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics,* 3(4), 305–360, http://dx.doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X

KAČR (2011). *Etický kodex pro auditory a účetní znalce*. Praha: Komora auditorů České republiky. Dostupné z: http://www.kacr.cz/eticky-kodex-komory-auditoru-ceske-republiky

KAČR (2012). *Příspěvkový řád Komory auditorů České republiky.* Praha: Komora auditorů České republiky. Dostupné z: http://www.kacr.cz/file/1180/Prispevkovy_rad_2012.pdf

KAČR (2014). Souhrnná zpráva kontroly kvality za rok 2013 [on-line]. Praha: Komora auditorů České republiky. [cit. 2015-07-12] Dostupné na: http://www.kacr.cz/file/1947/o-cj1107-2014-souhrnna-zprava-o-kontrole-kvality-za-rok-2013.pdf.

Lambert, R. A. (2001). Contracting Theory and Accounting. *Journal of Accounting and Economics*, 32(1–3), 3–87, http://dx.do i.org/10.2139/ssrn.235800

Leuz, Ch. (2010). Different Approaches to Corporate Reporting Regulation: How Jurisdictions Differ and Why. *Accounting and Business Research*, 40(3), 229–256, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1581472

Marten, K. U.; Schultze, W. (1998). Konzentrationsentwicklung auf dem deutschen und europäischen Prüfungsmarkt. *Zeitschrift für betriebswirtschaftliche Forschung,* 50(4), 360–386, http://dx.doi.org/10.1007/bf03371510

Myddelton, D. R. (2004). *Unshackling Accountants*. London: Institute of Economic Affairs. ISBN 978-0-255-36559-8.

Pong, Ch. K. M. (1999). Auditor Concentration: A Replication and Extension for the UK Audit Market 1991 – 1995. *Journal of Business Finance & Accounting*, 26(3&4), 451–475, http://dx.doi.org/10.1111/1468-5957.00263

Ray, K. (2011). One Size Fits All? Costs and Benefits of Uniform Accounting Standards. *SSRN Electronic Journal*, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1940696

Stefani, U. (2006). Anbieterkonzentration bei Prüfungsmandanten börsennotierter Schwiezer Aktiengesellschaften. *Die Betriebswirtschaft,* 66(2), 121–145.

Thinggaard, F.; Kiertzner, L. (2004). T*he effect of two auditors and non-audit services on audit fees: evidence from a small capital market*. Aalborg university. Working paper No. 04-02. ISBN 87-91646-01-4.

US-GAO (United States General Accounting Office) (2003). *Public Accounting Firms, Mandated study on Consolidation and Competition.* Report to the Senate Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs and the House Committee on Financial Services. Dostupné z: http://www.gao.gov/assets/240/239226.pdf

Watts, R. L.; Zimmerman, J. L. (1981). *The Markets for Independence and Independent Auditors*. Graduate School of Management, The University of Rochester. Working Paper No. GPB 80-10.

Watts, R. L.; Zimmerman, J. L. (1983). Agency Problems, Auditing, and the Theory of the Firm: Some Evidence. *Journal of Law and Economics*, 26(3), 613–633, http://dx.doi.org/10.1086/467051

Zákon č. 93/2009 Sb., o auditorech a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.